

gondolkodására is az alkalmazkodási torzítás gyakorol erős hatást (azaz a többségi véleménnyel tart). Megtévesztő lehet továbbá a könyv címe, hiszen hiányzik az időbeli kontextualizálás: megfontolandó lenne alcímként hozzátenni, hogy minden eredmény és maga a teória a második világháború óta eltelt időszakról ad számot, nem átfogó történelmi láttelet. Ez esetben is a domináns, nyugati országok nézőpontjából beszél, és egy neoliberais demokráciafelfogást érvényesítve láttatja centrum-periféria viszonyát. Habár ő is hangsúlyozza a szegényebb rétegek és elnyomott társadalmi osztályok érdekérvényesítési nehézségeit, érdemes volna társadalmi osztályok és iskolázottság szerint külön is elemeznie a bemutatott adatokat. Az adatelemzések és értelmezések általánosításától eltekintve azonban izgalmas olvasmány, amely gondolkodásra és cselekvésre is buzdít. Célja, hogy a 99%-ba tartozók felismerjék manipulálhatóságuk okát, és a passzivitásból kitörve megpróbálják saját javukra fordítani a gazdasági játékszabályokat.

— HELIKON —

SZEMES BOTOND
botond.szemes@ut.ee
ORCID: 0000-0002-0637-6776

Olivier MORIN. *How Traditions Live and Die*.
Oxford: Oxford University Press, 2015.

Olivier Morin a kvantitatív kutatások minőségi művelője. Ami alatt nem csak azt értem, hogy milyen példaértékű körülményekkel hozza létre (gyakran statisztikai) modelljeit, és milyen óvatossággal, több nézőpontot is figyelembe véve értelmezi azok eredményeit. Hanem azt is, hogy munkájának meghatározó felismerése, hogy kultúrtörténeti és antropológiai vizsgálatok sikeréhez elengedhetetlen a mennyiségi szemlélet érvényesítése a módszertanon túl a jelenségek magyarázatakor is – a (makro)folyamatok egyik legfontosabb összetevője ugyanis a gyakoriság. Ugyanez igaz megfordítva is: kvantitatív kérdései (jelen esetben: mennyi ideig él egy hagyomány? hogyan lehetséges hosszantartó kulturális stabilitás?) és kvantitatív módszerei (milyen folyamatokra következethetünk a rendelkezésre álló adatokból, modellekből és kísérleti eredményekből?) esetében *elméletté* állnak össze. Az adatokból nem

von le hirtelen következtetéseket, nem vezet le belőlük csábítóan egyszerű összefüggéseket; éppen a kulturális folyamatok lassú, összetett és sok esetben véletlenszerű változását szemlélteti velük. Mindez a hagyományos evolucionista, fejlődéselvű felfogással szemben nem egyenesvonalú és nem szükségszerűségekből építkező narratívákat eredményez, sőt sokkal inkább az ilyen elgondolások buktatóira mutat rá.

Igaz ez *How traditions live and die* című művére is, amelyben Morin azt vázolja, hogy az emberi kultúra nem a fajra jellemző különleges kognitív képességek következménye, azaz nem kitüntetett-ségünkre vezethető vissza, hanem társas viszonyaink melléktermékeként értelmezhető. Elgondolása jelen esetben, szemben más munkáival, nem annyira módszertanában kvanitativ (a könyv kis részét teszik ki statisztikai modellek, nagyobb részét az elméletalkotás és korábbi munkák áttekintése), inkább az alapvető összefüggéseket tekintve az: meggyőzően érvel amellett, hogy a kultúra kialakulása elsősorban nem minőségi szempontokkal, hanem az egyre kiterjedtebb közösségekben az interakciók megnövekedett számával magyarázható.

Fő kérdés tehát, hogy miként lehetségesek hosszú időn át fennálló hagyományok az emberi közösségekben, amivel tulajdonképpen arra kérdez rá, hogy miként lehetséges emberi kultúra. E megközelítés szerint ugyanis a kultúra nem más, mint gondolatok és gyakorlatok térben és időben kiterjedt rendszere, amely kiterjedtséget az egyénekből felépülő átadási láncok biztosítják. Kiindulópontja, hogy a kulturális átadás (*cultural transmission*) során hagyományosan két problémát azonosítanak a kutatók. Az egyik az Elfáradási kérdés (*Wear-and-Tear Problem*), amely arra a jelenségre utal, hogy az átadási láncokban már néhány lépést követően is torzulhat az információ (gondoljunk gyermekkorunk „sugdosós” játékára). A másik nehézség a Leállási kérdés (*Flop Problem*), amely értelmében még a hűségesen átadott információk láncolata is gyakran megszakad, mert nem tartjuk őket elég fontosnak vagy érdekesnek ahhoz, hogy megosszuk másokkal. E két nehézség a hosszantartó hagyományok kiépülését gátolja. Morin érvelése szerint a kulturális evolúció kutatói korábban szinte kizárólagosan az Elfáradási kérdést helyezték a középpontba, abból az előfeltevésből kiindulva, hogy ha torzításmentes, hűséges egy átadási lánc, akkor és csakis akkor lehetnek

működőképesek az egyes hagyományok. Ez azt a további elgondolást vonja maga után, miszerint a kultúra alapja az imitáció.

Az „imitáció-elmélet” képviselői szerint a kultúránk forrása az a kitüntetett emberi képesség, mely szerint pontos és hűséges utánzásra vagyunk képesek, amelynek segítségével hosszan tartó információs láncokat tudunk létrehozni. Ugyanakkor Morin rámutat e megközelítés vakfoltjaira. Egyfelől a kulturális átadás sok olyan elemet tartalmazhat, amelyet egyáltalán nem kell utánoznunk (például egy útvonalat különböző módokon is megjelölhetünk, de nem a megjelölés módját, hanem magát az útvonalat akarjuk továbbítani és megőrizni). Ha a sikeres hagyományok kizárólag a helyes/igaz imitáción alapulnának, akkor a kulturális közvetítés egy meglehetősen költséges és sekélyes művelet volna. Ezzel szemben kontextusfüggő szelekció jellemez minden elsajátítást, amely során az adott jelenség szempontjából nem fontos részleteket figyelmen kívül hagyhatjuk. Másrészt egy hagyomány kialakulását sok esetben nem imitáció vagy tanulás eredményezi, hanem egyszerű reprodukcióként jön létre. Morin példája az angol nyelvben a segédigék formai elkülönülése a többi igétől: az óangolban ez az elkülönülés még nem létezett, vagyis a segédigéket is ragozták mód/idő/személy szerint; ám a két csoport közötti kiejtésbeli, hallható különbségek generációk során annyira felerősödtek, hogy a segédigéket az igéktől eltérő, saját grammatikai szabályok szerint működő nyelvi csoportként kezdték kezelni. Ekkor nem tudatos műveletek és hűséges imitációk álltak a folyamat hátterében, hanem az örökölt különbségek újratermelése és felerősítése a nagyszámú átadás következtében. Harmadrészt felhívja a figyelmet arra is, hogy az újítás és az átadás nem ellentétes fogalmak, ahogy azt a hűséges, torzításmentes imitáció elmélete sugallja. Bármely gyakorlat vagy gondolatsor elsajátítása az újraalkotás mozzanatát is magában hordozza, miközben ezek a módosítások nem gátolják (ellenkezőleg: elősegítik!) stabil hagyományok kiépülését.

Az imitáció-elmélet másik összetevője a kényszeres, kötelező utánzás elképzelése. Eszerint az imitáció alkalmával két fő hatásnak engedelmessé válnak: mindenekelőtt a népszerűség és a tekintély befolyása alatt állunk. Vagyis azokat a jelenségeket vagyunk hajlamosak utánozni, amelyeket a többség is utánoz (népszerűség), vagy amelyet si-

keres emberek közvetítenek (tekintély). Morin nem veti el ezt, a kulturális evolúció alapvetésének számító elképzelést, amennyiben bizonyosan ezek az összetevők is szerepet játszanak döntéseinkben, ám túl leegyszerűsítőnek gondolja. Egyrészt hangsúlyozza, hogy akkor hagyatkozunk ilyen előzetes és külső megfontolásokra, amikor nincs nagy tétje a döntésnek egyéni boldogulásunkra nézve. Amikor a tételek nagyok, más szempontokat is hajlamosak vagyunk mérlegelni, és kevésbé engedelmessé válnak a „vak” imitáció kényszerének (ennek kapcsán több korábbi kutatás érvényességét is megkérdőjelezi a negatív tömeghatás kiterjedtségéről, amikor az egyén saját érdekei ellenére cselekszik a környezetének nyomására). Ennek érdekében vezeti be a „rugalmas imitáció” fogalmát, hiszen kontextusfüggő az is, hogy éppen milyen ráhatásoknak engedelmessé válnak a kulturális átvétel során. Másrészt ugyan elismeri, hogy ezek a hatások rövid távon módosíthatják egy hagyomány sikerét, ám jelzi azt is, hogy hosszú távon nem játszanak számottevő szerepet annak stabilitásában. Szemléletes példája a kísérlet, amelyben a résztvevőknek zeneszámokat kellett pontszámokkal értékelniük; az egyik esetben anélkül, hogy látnák mások értékelését, a másokban az eddig adott pontszámok ismeretében. A legsikeresebb zeneszámok csoportja mindkét esetben elkülönült a legkevésbé sikeresektől, azaz, úgy tűnik, valamely belső tulajdonságukra, vonzerőre visszavezethető, milyen pontszámot kapnak – miközben a siker *mértékét* erősen befolyásolta, ha a résztvevők ismerték a korábbi értékeléseket. Így tehát azt, hogy mi lesz igazán *big hit*, erősen befolyásolja a népszerűsége alapuló megerősítési hatás (*comformity bias*), de nem azt, hogy valami sikeres-e egyáltalán. Vagyis a népszerűség és a tekintély megerősíthet folyamatokat, de csak már korábban, ettől függetlenül stabilizált hagyományok esetében.

Morin mindezek alapján szakít a korábbi megközelítésekkel, és amellett érvel, hogy az Elköpási kérdés helyett a Leállási kérdés megoldásában keresendő a hosszú és stabil hagyományok, és az azokból felépülő kultúra magyarázata. Azaz első sorban kellő motivációval kell rendelkezniük a résztvevőknek a gyakori utánzásra, és nem hűségnek lenniük forrásukhoz. A legnagyobb probléma az Elköpási kérdés megoldani hivatott imitáció-elmélettel, hogy összekeveri a nagy léptékű terjedést (*diffusion*) az emberközi, kis léptékű át-

adással, végeredményben a kultúrát a pszichológiával. Azt feltételezi, hogy két egyén közötti torzításmentes továbbításon múlik minden, miközben a hagyományok kialakulása nem a továbbítás minőségétől, hanem azok *számától* függ. Egyszerűen elég sok átadás kell ahhoz, hogy *robosztus és redundáns* láncolatok jölessenek létre. Egy ilyen láncolatban a párhuzamosan és változatokban terjedő információ mintegy magát szabályozza, amely lehetővé teszi, hogy az egyes megvalósulásokat *összehasonlítsák és kijavítsák* a résztvevők, ha azt fontosnak tartják. Vagyis ha egyszerre sok résztvevő, kellően gyakran ismétli meg az átadott információt, akkor az esetleges hűtlenségek ellenére is stabil hagyományok jöhetnek létre. Így tehát a Leállási kérdés megoldásával (ha valamely motiváció, például az adott információ vonzereje folyamatos átadásra sarkallja az egyéneket) egy csapásra az Elkopási kérdés problémája is megoldódik, amennyiben már nem gátja a hosszú távú megőrzésnek, ha egy átadás nem tökéletes. Mindez azt is jelenti, hogy az Elkopási kérdéskor elgondolt lineáris átadási láncok (A → B → C) csak laboratóriumi kísérletek sajátjai, a valóságban ehelyett a hagyományok hálózatosan terjednek, amely hálózatokra 1) az ismétlés jellemző (A többször átadhatja ugyanazt az információt B-nek); 2) redundánsak működnek, azaz egyszerre több helyről is érkezhethet ugyanaz az információ; illetve ugyanígy 3) szerzte is ágazhat (egy forrásból több helyre).

Vannak olyan újítások, amelyek hirtelen érnek el sok embert; ezek általában rövid távú sikert jelentenek, de kismértékű stabilitás jellemző rájuk. Ezzel szemben a kiterjedt, de kis léptékű kapcsolatokból álló hálózatok védettek a divatjelenségekkel szemben. A kiterjedtség egyik legfontosabb előfeltétele pedig nem a hűség imitáció, hanem – az átadott tartalom vonzereje mellett, amelyet Morin szintén részletesen tárgyal – az információ *elérhetősége*. Ez az egyének magas élettartalmán, az információátvitel megbízható módjain és intézményein túl mindennekelőtt sűrű társas kapcsolatokat követel meg. Ugyanis azok a láncok tudnak nagy tér- és időbeli távolságot felölelni, amelyek sok, apró kapcsolatból jönnek létre, és amelyek így könnyen elérhetők lokális szinten. A nehezen hozzáférhető információk, legyenek bármilyen vonzó is, kevés eséllyel őrződnek meg generációkon keresztül. Így tehát nem szükséges, hogy egyetlen átadás nagy távolságot öleljen fel, hiszen a stabili-

tást éppen az szavatolja, hogy sok egyénen halad át a gyakran megismételt, lokálisan jól elérhető információ.

Mindez a kulturális evolúcióban sokat hangsúlyozott vertikális átadás (szülőtől gyerekeig, generációk között) mellett a horizontális (generáción belüli) kapcsolatok fontosságára hívja fel a figyelmet – ismét a hálózatok metaforáját előtérbe helyezve az egyenes vonalú láncolatokkal szemben. Morin egyik meggyőző példája ilyen hálózatok működésére a gyerekek kultúrája, amelyben gyakran váltják egymást a generációk és cserélődik ki a teljes népesség (5-6 év után elhagyják ezeket a közösségeket, és az ott felvett szokásokat – például a játékokat, mondókákat – már nem gyakorolják tovább). Mégis kifejezetten hosszú hagyományok tudnak kialakulni ilyen közösségekben is: akár négy-öt évszázadon keresztül fennmaradnak rímek, dalok és mondókák anélkül, hogy felnőttek beleavatkoznának ebbe a folyamatba. Morin részletesen elemzi ezt a jelenséget (a könyv *Függelékében* statisztikai módon is bizonyítja állításait), amelyet hosszú, kiterjedt, de lokális szinten működő átadás-rendszerként jellemez, és amelyet minden sikeres hagyományterjedés modelljének tekint. A gyerekközösségekben egyszerűen a nagyszámú helyi, kvázi-horizontális kapcsolatok sűrűsége teszi lehetővé, hogy a generációk gyors váltakozása ellenére is megőrződjének bizonyos formák akár extrém hosszú ideig.

Miközben a mondókák vizsgálata azért is szemléletes, mert rávilágít, hogy egy ilyen közegben sem *minden* újítás lesz sikeres. A dalok, rímek, szójátékok java része eltűnik pár generáció alatt, és csak egy-kettő képes több száz éven át életben maradni. Ez ismét a mechanizmusok kvantitatív alapjára mutat rá, amennyiben nagy számú hagyománykezdeménynek kell egyszerre jelen lennie egy közösségben ahhoz, hogy közülük kevés kiválasztódjon és stabil hagyománnyá alakuljon. Kis számú újítás esetében nagyon kevés az esélye ilyen hosszantartó láncok kiépülésének.

Ezen a felismerésen keresztül jut el Morin legáltalánosabb állításaihoz. Korábban antropológusok, filozófusok és kultúrakutatók széles körében egyetértés övezte az elképzelést, miszerint az emberi fajt egy külön, a kultúra létrehozására, megőrzésére és továbbítására kifejlett képesség jellemzi. Ez az ember mint „kulturális állat” képzete. Morin némi ironiával jegyzi meg, hogy valóban jó

érzés ebben a naiv humanizmusban hinni, ám ha szem előtt tartjuk az eddig elmondottakat, lelepleződik az ilyen elméletek vágyvezéreltsége. Ezekből ugyanis az következik, hogy egyszerűen általános kommunikációs képességünk és gyakorlataink *mellékterméke* a kultúra. Nem biológiai oka van annak, hogy kulturális lények lettünk, sőt közösségeink sem lettek okosabbak vagy jobban utánpótlás az idők során. Ezzel szemben csupán kellően nagy számú hagyománykezdeményre volt szükség ahhoz, hogy közülük néhány extrém hosszú ideig fennmaradjon, vagy másképp: több újításra, mint amennyi kezdemény egységnyi idő alatt elhalt. Ez persze kommunikáción alapuló, békés és sűrű kapcsolatkból álló közösségeket feltételez, ám önmagában a kooperáció képessége nem vezet még kultúrához (ahogy nem is kizárólag emberi tulajdonság). Ehhez az újítások – nem tudatos – felhalmozódására és azok gyakori megismétlésére is szükség van. Ennek kedveznek az említett társas viszonyok. Fontos látni azonban, hogy nem azért jöttek létre ilyen közösségek, hogy stabil hagyományokat tartsanak fent. Ellenkezőleg, más célokat szolgáló közösségi működések és kommunikációs rendszerek előre nem kódolt következménye az emberi kultúra kialakulása. Morin provokatív megjegyzése szerint könnyen el tudunk képzelni kognitív, érzelmi és társas szempontból normális életet élő embereket – kultúra nélkül is.

A kultúra kialakulása tehát egy lassú, felhalmozáson alapuló folyamatot jelent, nem pedig pontszerűen kijelölhető minőségbeli változást. És ennnyiben inkább mérték kérdése: minél több hagyománykezdemény jellemez egy közösséget, annál nagyobb az esély ezek fennmaradására, valamint minél több hosszútávú és nagy hatókörű, stabil hagyomány alakul ki, annál inkább válik az ember kulturális állattá. Innen nézve az emberiség történetét egy folyamatosan növekvő, de lassú kulturalizációként is leírhatjuk.

A lebilincselő gondolatmenetet Morin maga is lassan, apró lépések sorozataként építi fel. (Ezért sem helyettesítheti a könyv elolvasását a mostani hevenyészett áttekintés). Könyve minden egyes érvet, előfeltevést részletesen megvizsgál, elemzését kiterjedt szakirodalmi tájékozódás kíséri. Alapossága ugyanakkor szórakoztató, esszéisztikus nyelvvél párosul, olyan szöveget eredményezve, amely stílusában is mintát adhat a kultúrákutatás

művelőinek. A világos, precíz érvrendszer pedig nagyon is radikális gondolatokat fogalmaz meg, amely során nem csak a kulturális evolúció és a kultúranropológia alapvetéseit kérdőjelezi meg, hanem a kultúra egészére vonatkozó belátásainkat is alapjaiban írja újra.

HELIKON

SCHÄFFER ANETT

anett.schaffer@uni-miskolc.hu

ORCID: 0009-0003-6331-9019

ADAM HAMMOND, szerk. *The Cambridge Companion to Literature in a Digital Age*. Cambridge: Cambridge University Press, 2024, <https://doi.org/10.1017/9781009349567>.

„A közelmúltig a Cambridge kézikönyv és a krimi kifejezés egymást kizáró fogalomnak tűntek volna” – így kezdődik a 2003-as *The Cambridge Companion to Crime Fiction* (Cambridge kézikönyv a krimiről). Azóta a krimi és általában a populáris műfajok vizsgálata már nem ilyen meglepő, sőt meglehetősen elterjedt az irodalomtudományban, ennek egyik jele pedig maga a *The Cambridge Companion to Crime Fiction*. Ugyanígy a digitális irodalomtudomány (DLS – *Digital Literary Studies*) és a digitális közegben létrehozott, illetve fogyasztott irodalom intézményesülésének egyik lépése lehet a *The Cambridge Companion to Literature in a Digital Age* (Cambridge kézikönyv az irodalomról egy digitális korban) kiadása. Magyar közegben is megfigyelhetők olyan kezdeményezések, amelyek a digitális irodalomtudomány és a digitális bölcsészet egyre szélesebb körű elfogadottságát bizonyítják: ide sorolható a Digitális Örökség Nemzeti Laboratórium, az ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszéke által 2018 óta kiadott *Digitális Bölcsészet* folyóirat, az egyetemi oktatásban az ELTE Digitális Bölcsészet Tanszéke; de említhetők olyan tudományos munkák, mint Szemes Botond *Digitális irodalomtudomány* című kismonográfiája, a *Helikon Irodalom- és Kultúratudományi Szemle* jelen, illetve a 2020-as *Számítógépes irodalomtudomány* című száma vagy a *Literatura* 2023-as *Távolság olvasás* nevet viselő blokkja. A bizonyosan további elemekkel kiegészíthető lista hossza már önmagában mutatja, hogy bár új tudományterületről van szó, amelynek alakulásáról